

TANULMÁNYOK

Iványi Tamás

Nők a szúfi és a šī'ita iszlám szertartásain¹

1. Szúfi szertartások

(1) Nők a szúfi szertartásokon

A szúfi szót a napjainkban szokásos, átfogó értelemben használom, az iszlám valamennyi misztikus irányzatát értve alatta. A szúfi szertartásokról elsősorban a 13. századot követően kialakult szúfi utak, európai szóhasználatban szúfi rendek (1–3. kép) (*tarīqa/turuq*) összejövetelei viszonylatában beszélek. A szúfi szertartások mindig sokkal kötetlenebbek voltak, mint az ortodox iszlám előírásai, és a szúfi rendek vezetői elnézőbben kezelték a nők részvételét, akár aktívan, a férfiakkal elvegyülve, akár mint csendes nézőkét, a férfiak körein kívül. A szigorú vallástudósok azonban már a középkorban is éles kritikával illették ezt a lazaságot, a 20. században pedig számos iszlám országban különösen sok megrovásban részesültek a rendek emiatt az engedékenységgel.

A nők részvételéről a vallási rituálékban a középkorban és az újkor elején nincs sok adatunk, kivéve az elítélő vallási döntéseket, amelyek jelzik ennek a gyakoriságát. Ezek közül is kiemelkednek Ibn al-Ĥāǧǧ leírásai, amelyekben megbotránkozik a laza női erkölcsökön, amelyeket nemhogy a férfiak, de még a vallástudósok sem ítélnék el.

A mamlúk korban nőket is be lehetett avatni olyan szúfi rendekbe, amelyek élén női sejkek álltak. Előfordult, hogy egy ilyen női sejk megkívánta az asszonyoktól a szúfi köpeny viselését, és azt, hogy szabaduljanak meg a házassági kötelekektől. Mindezt Ibn al-Ĥāǧǧ az isteni törvénnyel ellentétesnek tartotta, és azt követelte, hogy fenyítsék meg és követeljék meg, hogy hagyjon fel ezekkel a törvénytelen ségekkel. Így ír: „De sajnós, számos tiszteletreméltó vallástudós is csak az erényeit emlegeti, dicsőítik, és meghívják, hogy végezze el a megemlékezés-szertartást (*dikr*) az ő gyülekezetükben, sőt, meglátogatják a házában.

<http://dx.doi.org/10.24391/KELETKUT.2017.2.5>

¹ Jelen tanulmány bizonyos értelemben folytatása a Keletkutatás 2017. tavaszi számában „Nők a szunnita iszlám szertartásain” címen közöltnek, ezért egyes hivatkozásokat itt nem ismételtünk meg.

1. kép 8. századi szúfi szent asszony
Rābī'a al-'Adawiya

2. kép Szúfi asszony
ünnepi ruhában
(karakalpak *kijmesek*)

3. kép Szúfi női zenész magánház udvarán

Ami pedig azokat a női sejkeket illeti, akik nem viselnek szúfi köpenyt, ők olyan sok bűnös szokást követnek, hogy nincs itt hely a fölsorolásukra és megemléztésükre.”²

Máskor a *mawlid*okon a női szúfik női sejkjeik vezetésével Koránt recitáltak, és elvégezték a megemlékezés-szertartást közösen, férfi szúfi csoportok előtt. Más esetekben ugyanahhoz a szúfi rendhez tartozó férfiak és nők testvéri köteleket létesítettek egymás között. Ibn al-Hāǧǧ erről így ír: „Ezek [a népszerű] rendek testvériségi kapcsolatokat létesítenek [idegen] férfiak és nők között, és még csak nem is szégyellik vagy titkolják. Odáig mennek el, hogy eltúriuk, a nők egészen közel üljenek a férfiakhoz, azt állítva, hogy sejkjük szellemi gyermekei lettek, és miután a férfiak szellemi nővérei lettek, nem szükséges, hogy fátylat viseljenek a jelenlétükben.”³

² Ibn al-Hāǧǧ, *Al-Madhal ilā tanmiyat al-a'māl bi-taḥsīn an-niyyāt*. II. Al-Qāhira, é. n., 141. Ld. még Huda Lutfi, *Manners and Customs of Fourteenth-Century Cairene Women. Female Anarchy versus Male Shar'i Order in Muslim Prescriptive Treatises*. In: *Women in Middle Eastern History. Shifting Boundaries in Sexual and Gender*. Ed. by Nikkie Keddie–Beth Baron. New Haven, 1991, 99–121.

³ Al-Hāǧǧ, *i. m.*, III. 200.

A népiesebb jellegű szúfi rendek megemlékezés-szertartásain a különböző *mawlid* ünnepek során a szokásosnál is lazábbak voltak a szexuális erkölcsök. A nők sokkal szabadabban viselkedtek a szúfi férfiak között, ledobták fátylaikat, amikor szent emberekkel voltak körülveve. Amikor a szúfi rendek csoportjai ilyen ünnepeken ellátogattak egy-egy negyedbe, akkor felszabadult közösségi szellem lett úrrá a lakosokon. A nők örömkialtásokat hallattak, levetették fátylaikat, üdvözölték Isten barátait, a szúfi szent embereket, ingyen ételt és szállást kínálva nekik. Este pedig a negyed férfi és női lakossága összegyűlt és a szúfi énektől és kántálástól megihletve közös spirituális táncba kezdett. Ibn al-Ĥāğğ, aki mindezeket leírta, természetesen mélyen elítélte ezeket az erkölcstelenségeket.⁴

4. kép A női lakosztályok ablakait borító farács, a *mašrabiyya*, amely mögül kikukucsáknak a nők

A közép- és felsőosztálybeli nők számára az volt az élvezeteknek legközönsegebb és gyakoribb, hogy faráccsal borított ablakaik (*mašrabiyya*) mögül (4. kép) vagy a háztetőkről nézték az utcán zajló vallási ünnepeket és felvonulásokat (5. kép). Ibn al-Ĥāğğ leírásai közül számtalan van, amelyik elítéli az

5. kép Utcarészlet a 19. századi francia Eugène Delacroix, Tangeri fanatikusok című képén. Látszanak a háztetőn leleselkedő nők, akik nézik az utcai szertartást

⁴ Uo.

ilyen női kihágásokat. A nők, mondja, akik legszebb ruháikban az ablakrácsaik mögött ülnek, még így is magukhoz vonzzák a bűnös férfitekinteteket. Ugyanakkor a nők a rejtkehelyeikről izgatottan lesik a szúfi eseményeket, hallgatják a vonzó hangú szúfi énekeseket, elcsábítja őket a férfi szépség, és ez veszélybe sodorja a házassági kapcsolatokat.

A 19. századból azonban már utazók és kutatók feljegyzései, valamint Egyiptomból állami döntések is fennmaradtak, ezért tudjuk, hogy a rendek tevékenysége általában nyitva állt a nők számára is. Ez elsősorban a sírok meglátogatását jelentette, de egyben a megemlékezés-szertartásokon való részvételt is, amely tevékenységeket azonban a vallási elit már a 14. század óta rosszállóan szemlélt és elítélt.⁵ A források alapján tudjuk, hogy a nők a férfiakkal együtt részt vettek a rendek rituáléiban és tevékenységében, úgyhogy joggal feltételezhetjük, részei voltak azoknak a társadalmi kötelékeknek, részesültek azokból a javadalmakból és a szolidaritásból is, amelyek a rendekhez való tartozással együtt jártak. Az asszonyok lelkes résztvevői voltak azoknak a népi ünnepeknek, amelyeket a szent emberek születésnapja (*mawlid*, *mūlid*) alkalmából rendeztek.⁶

Az egyiptomi állam azonban a 19. század végére megpróbált erőteljesen beavatkozni a szúfi rendek sok szempontból veszélyesnek tartott tevékenységébe. Létrehozták a szúfi rendek tanácsát, amelynek vezetője, al-Bakrī sejk, 1881-ben kiadott egy körlevelet a szúfi sejkek számára, szertartásaik követendő rendjéről. Ebből kiderül, hogy a nők részvétele a rendek szertartásain és felvonulásain különösen zavarta a vallási vezetőket. A körlevél utasította a temetők őreit, hogy tiltsák meg a férfiak és a nők ottani tatalálkozását a szokásos pénteki látogatások során, és jelöljenek ki eltérő időpontokat a férfiak és a nők számára. Továbbá megtiltották a rendeknek a dobolást olyan megemlékezés-szertartásokon, amelyekben nők is részt vesznek. Azonban a jog, a szokások és a múltból öröklött önkormányzat révén ezek a népi intézmények, ahogy a szúfi rendeket nevezhetjük, viszonylag könnyen ellen tudtak állni a hivatalos utasításoknak és állami akaratsnak. Ezért az állami közbeavatkozás a 19. században még nem tudta alapvetően megváltoztatni és befolyásolni a nők részvételét a szúfi szertartásokon és rendezvényeken.⁷

Egyes rendek például megengedték a nőknek, hogy a rend kapcsolt tagjai legyenek, néha pedig a dervis (*faqīr*) címet is elnyerhették.⁸ Sok rend befogadta vallásgyakorlásra a nőket is, akikkel formailag vallási intézmények nem sokat törődtek – csak negatív módon, tiltásokkal. Egyes helyeken külön női köröket szerveztek a szúfik, amelyeknek a vezetői is nők voltak. A legtöbb nő a helyi szent pénteki meglátogatására összpontosította misztikus vallási tevékenység-

⁵ Judith E. Tucker, *Women in Nineteenth Century Egypt*. Cambridge, 2002, 114.

⁶ Tucker, *i. m.*, 115.

⁷ Tucker, *i. m.*, 106.

⁸ John Spencer Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*. Oxford, 1971, 176.

gét.⁹ A *darqāwiyya* például olyan rend volt, amelyik teret engedett a nőknek is, és 1942-ben azt írták, hogy nyolc helyi részleget (*dā'ira*) vezetett női előljáró (*muqaddam*).¹⁰

(2) Szúfi szertartások nyilvános térben

Germanus Gyula így ír a szudáni megemlékezés-szertartásokról: „Szudánban a zikreket faluhelyen a mecsetben vagy a mecsetek előtti téren tartották. A mecsetbe a nők nem mehetnek be, de a szabadtéri istentiszteletet a nők is végignézhették. Ilyen szabadtéri istentiszteletet rendszeren éjjel folytattak. A teret fáklyákkal világították meg. A kíváncsiak tömege feszült figyelemmel és rokonszenvvel szemlélte az ájtatos gyakorlatot végző hívőket. A gyakorlat így olvasva megdöbbenőnek és embertelennek tűnik, de végignézve, még az európai racionális szemmel néző embert is megragadta és magával sodorta az eksztázis. ... Az asszonyok hangos, szinte ijesztő trillázással kísérték a táncosok görcsös zuhanását, és kéjjel süvítettek bele a férfiak mély hangú ordításába. Ez az »istentisztelet« gyakran a hajnali órákig is eltartott, amikor a zenészek és a közönség, amelyet a táncdüh szintén magával ragadott, kimerültek, és a helyszínen mély álomba merültek. Azok a nők, akik az ilyen zikreken részt vettek, fátyol nélkül jártak, s rendszeren a dervis rendház közelében laktak. A dervisekkel szoros kapcsolatban álltak, és azok tartották el őket. A zikreket szenvedélyes orgiák követik, mert a tánc által felizgatott idegek tovább tobzódnak erotikus kirobbanásokban, amelyeknek csak a teljes szellemi és testi letörés vethet véget. A tánc, a szerelem és a vallás bűvös triásza szemünk előtt vált valósággá a Szudán rajongó istentiszteletein. ... Az ilyen megvadult rajongó csoport gyakran a végletekig ment révületében. Mikor az asszonyok éles hangon elkezdtek trillázni és a férfiak már javában lóbálták fejüket és szemük kidagadt, egyik váratlanul beugrott a körbe, ledobott magáról minden ruhát, csak egy piszkos vászonnadrág feszül a csípőjén. ... Reusch német misszionárius, aki hosszú éveken át élt Szudánban, egy borzalmas zikrnek volt tanúja:¹¹ »Éjjeli sötétség borult a homokkal behintett térre – írja –, amelynek közepén drótállványokon apró lámpások és gyertyák égtek. Ezek fénye kísértetiesen lobogott a körben ugráló és üvöltő férfiak felé. 'Alláhuhuhu, Alláhihihi' hangzott fel szüntelenül. Egy csomó asszony réveteg szemmel nézte őket, és egyszerre felharsant sikoltó trillázásuk. A közelben ülő zenészek fadobokon és üstökön pokoli lármát csaptak. ... Hirtelen az egyik [férfi] hosszú kést tartva kezében, a középre rohant,

⁹ Trimmingham, *i. m.*, 232.

¹⁰ Trimmingham, *i. m.*, 114.

¹¹ Rev. Dr. Richard Gustavovich Reusch (1891–1975) kaukázusi cserkesz dervisnek álcázva utazta be Szudánt, Egyiptomot és Arábiát 1929-ben.

és vadul hadonászott vele. ... Egyszerre csak csattanás hangzott, és a nadrágon egy véres folt jelentkezett. Majd újból egy csattanás és megint egy csattanás, és mindegyiket követte egy újabb véres csík a nadrágon. Az asszonyok kéjesen sikoltoztak fel minden csattanás hallatára, és a táncolók még szilajabbul rángatóztak és üvöltöttek: 'Alláhu-hu-hi-hi.' »¹²

(3) Szúfi szertartások zárt térben – mecsetben

Mecsetben általában csak férfiak vehettek részt a szúfi szertartásokon. A mam-lúk kori leírások azonban azt is megemlítik, hogy voltak szúfi sejkék, akik alkalmanként kifejezetten nőket invitáltak a mecsetbe. Így például Aḥmad ibn Muḥammad ibn Sulaymān, az-Zāhid ('az askéta', megh. 1416) a Kairó határán kívül eső al-Maqt negyedben lévő mecsetjében, amelyet ő maga épített és a nevét viselte, rendszeresen összehívta a nőket, és csak nekik tartott prédikációkat a vallás törvényeiről, a férjükkel szembeni kötelességükről és más hasonlókról. Azt szokta volt mondani, hogy az asszonyokat senki nem tanítja, sem a vallási emberek, sem a férjeik, ezért van ezekre a prédikációkra szükség.¹³ Egy másik szúfi prédikátor, Ibn al-Ḥamawī hallgatóságában is voltak nők. Egyszer kemény szavakkal megdorgálta őket, amiért a túl divatos *miqra* 'nevű fejkendőt ('*aṣā'ib*) viselik, amit szerinte a Próféta megtiltott. Ezen ugyan még a vallástudósok is megdöbbenek, de ennek ellenére sok női híve követte utasítását.¹⁴

(4) Szúfi szertartások nyitott térben – magánházaiban

Megemlékezés-szertartás Dīwān faluban, a régi egyiptomi Núbia területén

A megfigyelt szertartásra a Próféta születésnapjára (mūlid an-nabī) alkalmából került sor, de az időpontja mégis rendkívülinek mondható: egy gazdag férfi beteg volt az eredeti ünnepség időpontjában, a holdév szerinti *I. rabī'* hónap 12-én (1963-ban), s így nem tudott részt venni azon. Megfogadta (*nidra*) azonban, hogy amint felépül, pótlólag *mūlid* ünnepséget rendez a házában.

A *mūlid* délutánján a faluból asszonyok és lányok érkeztek a házhoz, hogy segítsenek kenyeret sütni és elegendő ennivalót készíteni a várhatóan nagy-

¹² Germanus Gyula, *Allah Akbar*. Budapest, 1973³, 259–261. – Miatán Germanus soha nem járt Szudánban, leírása nyilván elbeszélésen, hallomáson alapul. Legvalószínűbb, hogy az általa említett misszionáriuson kívül egyik íróbarátja, Haszúna lehetett a forrása, akivel idézett könyve szerint együtt járták a kairói dervis összejöveteleket.

¹³ Ld. Al-Maqrīzī, *Ḥiṭat*. II. Al-Qāhira, 2005, 327–328; Aš-Ša'rānī, *Ṭabaqāt*. II. Al-Qāhira, 1987, 66–67, aki megírja, hogy 60 füzet van a birtokában ezekből a prédikációkból.

¹⁴ Kéziratoss forrásból idézi Boaz Shoshan, *Popular Culture in Medieval Cairo*. Cambridge, 1993, 13.

számú vendégsereg részére. Magának az ünnepségnek a napján, vagyis másnap, a házat felverte a szomszédból jött asszonyok csevegése, akik délután öt óráig dolgoztak, amíg a távolabbról jövő vendégek is meg nem érkeztek. Sokkal nagyobb körzetből gyűltek össze, mint maga a falu, mert meghívók mentek szét a Dīwān körüli összes településre, sőt, a szomszédos Abū Hanal és Derr járásban élő fontosabb embereknek és barátoknak is. A vendégek csoportjait a házigazda fogadta a kapuban és a ház külső udvarán leterített gyékényekre ültette őket. Az asszonyokat a belső udvarra küldték, ahol azonnal leültek, és segíteni kezdtek a szertartás ételeinek az elkészítésében.

A nagyobb külső udvaron úgy helyezték el a gyékényszőnyegeket, hogy a rajtuk ülők látni tudják a *dikret*, amelyet a ház nyitott tornácán tartottak. Az udvarban ülő férfiak beszélgetéssel ütötték el a várakozás idejét, míg a belső térségben, ahol az asszonyok készítették az ételeket, néhány férfi szakács elkezdte főzni a zöldségeket és nagy fazekakban a húst, a nyitott tűzhelyen. Ezek a férfiak korábbi rabszolgacsaládok tagjai voltak, akik hagyományosan a házigazda háztartásához tartoztak, s jöllehet már nem voltak rabszolgák, hiszen annak intézményét már a 19. század végén eltörölték Egyiptomban, továbbra is elvégeztek bizonyos hagyományos feladatokat egykori uraik számára. Két birkát vágtak le, húszakat apró darabokra vágva főzték meg, míg mások hagyományos núbiai kenyeret (*šaddi*) készítettek. Az asszonyok részére nagy mennyiségű *ittīrt* főztek, ami hagymából, paradicsomból, rizsből és egy spenótszerű zöldségből állt. A teljes első udvar ekkor már tele volt emberekkel, köztük asszonyokkal is, akik előrejöttek a ház belső fertályából. A résztvevők száma összesen 85 férfi, 41 asszony és 30 gyerek volt.

Az étkezés befejezése után előkerültek a kis illatszeres agyagedények, amelyeknek az illatozó füstje hamarosan betöltötte az egész udvart. A sejkék, akiknek a *dikr* szertartást kellett végignézniük és ellenőrizniük, lassan felálltak a tömeg különböző pontjain lévő helyeikről, és bevonultak a kivilágított tornác területére. Két hosszú sorban ültek le egymással szemben. A *mağlist* alkotó 25 sejk legtöbbje ténylegesen idősebb férfi, 'sejk' volt, s a közösség vallási vezetői közül került ki. Az egyik végén, középen ült a *naqīb*, akinek az volt a feladata, hogy vezesse a recitálást, kántálást, és fenntartsa a rendet. A sejkék két sora végén 10 fiatal fiú ült, akik az idősebbek unszolására egy kis kört formáltak. Eközben az asszonyok elkezdtek gyülekezni a tömeg hátsó végében, néhány fiatal lány pedig bekukucsált a csatlakozó belső udvar ajtaján keresztül. A nők fekete leplei éles kontrasztban voltak a férfiak ruháinak világos színével.

Majd a *naqīb* jelt adott, és elkezdődött a szertartás. Először különböző stílusú Korán-recitációk kezdődtek, majd a Próféta dicsverseit szavaló hivatásos recitátorok (*munšid*) következtek. Utána az egész közönség elkezdett unisono énekelni, minden egyes kifejezést többször is megismételve. Ebben már a hátsó sorokban ülő nők is részt vettek. Utána különböző, százszor megismételt fohász-

kodásokra került sor. Utána következett a *lā ilāha illā-llāh* 'Nincs más isten csak az Isten', egyre gyorsabban, amit a hallgatóságban lévő férfiak ritmikus ringása kísért. Ebben ugyan a nők nem vettek részt, de izgatott felkiáltásaikból kitetszett, hogy izgatottan kísérik az eseményeket. Ez mintegy tíz percig tartott.

Ezután a *naqīb* elkezdte éneklő hangon felolvasni a rend alapítójának, al-Mirgānīnak *Mawlid an-nabī* (A próféta születése) című művéből a világ történetét a próféta születése előtti időkben. Közben dobokkal (*ṭars*) felszerelkezett asszony felállt a tömegből, és közeledett az előadókhöz, ritmust verve a dobjaikon. A szavalkók minden egyes mondat után tettek egy félfordulatot, míg a köröttük lévők csoportja, köztük a nők is, rövid, válaszul szolgáló refrént kántált, miközben a kimerültség miatt egyre kevesebben lengtek előre hátra a dobok ritmusára. Az előadók fokozatosan tovább növelték a sebességet. Amikor a Próféta nevét kiejtették, akkor a hallgatóság unisono énekelte: *Allāhumma ṣalli wa-sallim 'alēh* 'Istenem, áldd meg és adjál neki örök üdvösséget', míg a hátul álló asszonyok örömteli hallelujázásba (*zağārīt*) kezdtek. Sokan tapsoltak a ritmusra, férfiak és nők egyaránt, s a férfi hangok felerősödése, amelybe időközönként az asszonyok lüktető örömköltésai hatoltak bele, a tömeget izgalomban tartotta. További két idősebb asszony, akiket az érzelmeik hatalmukba kerítettek, keresztül tört a tömegben, amíg el nem ért a kántáló sejkéhez, ahol elragadtatott és izgatott remegéssel megállt. Eleinte a hallgatóságban lévő férfiak megpróbálták finoman visszatartani őket, de mivel nyilvánvalóan transzba estek, ezért nem akarták igazán irányítani őket. Felismerték, hogy szellemek kerítették őket hatalmukba.

Utána még többféle felolvasás, szavalkó, Korán-recitáció és közösségi éneklés következett, amit csak az szakított meg időnként, hogy fiatal fiúk a dzsinnek elűzésére agyagedényekben illatszereket vittek körbe. A szertartás csúcspontját az a jelenet jelentette, amikor az egyik szavalkónak ismét odaadták al-Mirgānī könyvét, és az elkezdte felolvasni azt a versrészletet, amely leírta a Próféta születését. Ezen a ponton az előadók egy csoportja felállt és unisono elkezdte énekelve megismételni az elhangzott verssorokat, testüket jobbra-balra hajlítva az egyre erősödő dob ütemére. Hamarosan a tömegben is egyre többen elkezdtek hajladozni, míg egy csoport asszony hátul extázisban mozgott.¹⁵

A mecsetben szokásosan zajló szertartásokra nem engedték be a nőket és a gyerekeket, annak az értelmezésnek megfelelően, hogy ott csak rituális tisztaság állapotában szabad megjelenni, ami nemcsak a test tisztaságát, hanem a lélek emelkedett állapotát is jelenti. Ezt azok nem tudják elérni, és általános vélemény szerint a nők meditációra sem képesek.

¹⁵ John G. Kennedy–Hussein M. Fahim, *Dhikr Rituals and Culture Change*. In: *Nubian Ceremonial Life: Studies in Islamic Syncretism and Cultural Change*. Szerk. John G. Kennedy. Berkeley, 1978, 41–60.

6. kép Szudán, *mawlid* külön a nőknek

(5) Utcai szúfi események

Sok helyen még ma is jelentős utcai felvonulásokat tartanak a szúfi rendek, és azokon valamilyen módon az asszonyok is részt vettek és vesznek ma is (6–7. kép). A legfeltűnőbb jelenséget az *'isāwiyya* rend 1995-ös algíri ünnepi felvonulásán figyelhettem meg. Az eseményt az algériai állami televízió egész nap közvetítette. A felvonulók közel harmada nő volt, akik aktívan bekapcsolódtak nemcsak az utcai felvonulásba, amelyet szintén dob és forgás kísért, hanem a rentházak udvarain tartott további szertartásokba is.

7. kép Touba, Szenegál, szúfi nők

Biegmán írja a szúfikről szóló könyvében: „Egy este, 1965 nyarán, ahogy befordultam a kairói óváros egyik utcájába, olyasmit láttam, amit addig még soha, alig akartam hinni a szememnek. Egy szűk utcácska közepén 4–5 férfi táncolt, jobbra-balra döntve testüket. Egy asszony meg énekelt, fuvola és dob kíséretében. Körben férfiak és nők ültek, nézték őket és teát ittak. Mint kiderült, belebotlottam életem első *mūlidj*ába és az alkalomhoz illő szúfi megemlékezés-szertartásba, egy *dīkrbe*.”¹⁶

¹⁶ Nicolaas Hendrik Biegmán, *Egypt: Moulids, Saints and Sufis*. Den Haah, 1990, 13.

„A szúfi csoportok legfeltűnőbb tevékenysége, ahol csak megjelennek, a közösségi *dikr*, amely tulajdonképpen szertartásos táncmozgás, egy vagy több énekessel (*munšid*), akiket gyakran, de nem mindig, zenészek kísérnek nagydobon, fuvolán vagy tamburinon (tamtamdobon). A férfiak, és *időnként néhány nő is*, általában kettő, négy vagy hat sorban állnak egymással szemben. Először csak előre-hátra mozgatják a testüket, majd amikor a zene felgyorsul, jobbra és balra is kilengenek, de a lábak nem mozdulnak el a talajról.”¹⁷

(6) Mawlid (*egy szent ünnepnapja*)

(a) Mawlid a 18. századi Egyiptomban

Al-Ġabartī egyiptomi történész (megh. 1825–1826 körül) egy szent friss sír-emplékénél tartott „pusztító” *mawlid* leírását adja felháborodott hangnemben az 1178/1764. év eseményei között. 1172/1758-ban meghalt egy szentéletű ember, és eltemették egy egyszerű sírban. „1178-ban azonban, miután egy özönvízszerű eső után nagy áradat keletkezett, elmosta a víz a sírt, s ezért a sejk fiai új sírt készítettek neki egy magasabban fekvő helyen, a régitől jobbra, közel Qā’itbāy szultán síremlékéhez. Azután emeltek rá egy magas, boltíves kupolát, benne egy elkerített szentélllyel és sírépítménnyel, a tetején egy hatalmas köturbánal. Ezáltal megtették nagy búcsúhelynek, amelyhez özönlöttek a látogatók, és keveredtek a férfiak a nőkkel. Utána építettek mellé egy magas palotát, amelybe Muḥammad Kathudā költözött be, körülvették fallal, úgyhogy egy nagy udvar-szerű térség jött létre. Ide lehetett bekötni a hátasállatokat, lovakat, szamarakat. Ezáltal sok másik sírt elpusztítottak, amelyekben számos nagy ember, vallástudós, szent ember, jeles muszlim férfi és nő feküdt. Aztán [eretnek] újításként minden évben nagy búcsújárást és ünnepet rendeztek benne, amelyre odahívták az embereket Alsó- és Felső-Egyiptomból. Sok-sok sátrat, fedett ülőhelyeket, konyhákat és kávézókat emeltek. Itt nagy tömeg gyűlik össze, amelyben keveredik a köznép és az elit, a vidéki parasztok és az erkölcstelen szórakozóhelyek, táncos mulatók, bordélyok tulajdonosai. Megtöltik a [temető melletti] sivatagot és a kertet, letapossák a sírokat, és tüzet raknak rajtuk. Szerelmeskednek, férfi nővel és férfi férfival, szerencsejátékokat játszanak és táncolnak, verik a dobokat, fújják a sípokot éjjel-nappal. Mindez mintegy tíz napig megy így vagy még tovább. S velük vannak a jog- és vallástudósok, nekik is sátrakat vernek. Velük tartanak a magasrangú emírek, kereskedők és a köznép, anélkül, hogy elítélnék ezeket a cselekedeteket. S mi több, azt hiszik, hogy ez istentisztelet és ezáltal közelebb kerülnek Istenhez. Ha nem így lenne, akkor elítélnék mindezt

¹⁷ Biegman, *i. m.*, 116.

a vallástudósok, ahelyett, hogy maguk is ezt csinálják. Isten vezessen a helyes útra mindannyiunkat!”¹⁸

Al-Ġabartī egy érdekes tudósítást közöl a francia megszállás idejéből. Egy örült, a piacon meztelenül mászkáló „szent” 1792-es halála után mecsetet építettek a sírja fölé, ahová rendszeresen jártak férfiak és nők gyertyákkal, és fogadalmi írásokat helyeztek a sírjára, és megünnepelték a születésnapját. A francia megszállás napjaiban, elsősorban a kairói felkelés (1798. október) leverése után megszűntek a sírlátogatások, a szentek születésnapjára ünnepségei, körmenetei (sok más szokásos tevékenységgel egyetemben), és a sírokat elhanyagolták. Egy idő után azonban, 1214/1799 közepén a franciák engedélyt adtak a szúfi ünnepségek megtartására, sőt, bátorították azokat, a szerző véleménye szerint azért, mert „látták, hogy ez lehetőséget biztosít a vallási előírások semmibevételére, a nőkkel való találkozásra, szabad utat engedve a vágyaknak, a szórakozásnak és a tiltott cselekedeteknek. Ezután újra kezdődtek a *mawlid*ok és a szúfi szertartások ennél a sírnál és másutt is.”¹⁹

(b) *Sayyida Zaynab ünnepsége (mawlid) Kairóban a 20. században*

A Sayyida Zaynab téren és a környező utcákon évente zajlanak az ünnepségek, és a résztvevők legalább fele nő. A keveredés, amit úgy elítélnék a vallási emberek, ilyenkor tökéletes, és ez érvényes a tér környékén felvert sátrakban zajló szúfi szertartásokra is.²⁰ Az ünnepség hét napig tart, és a „nagy éjszakában” (*lēla kebīra*), vagyis az utolsó este eseményeiben csúcsonyul ki. Ilyenkor már nemcsak az utcán, hanem a mecsetben is teljes a keveredés a férfiak és a nők között, a téren, illetve a környező utcákban felállított szúfi sátrakban pedig, ahol a megemlékezés-szertartások folynak, a nézőközönség legalább fele szintén nő.

Biegan a következő leírást adja erről: „Sayyida Zaynab *mūlid*²¹ ünnepségén 1987-ben találkoztam egy csoport szúfival, akik Kairó egyik legszebb mecsetében, a Sargitmiš mecsetben táboroztak le. Ez az Ibn Ṭulūn mecset oldalánál található, ahhoz kapcsolódik. A mecset udvarát befedték vászontetővel. Oldalt mindenütt asszonyok és gyerekek ültek, és tevékenykedtek, főztek, beszélget-

¹⁸ ‘Abd ar-Raḥmān al-Ġabartī, *‘Aġā’ib al-āṭār fī l-tarāġim wa-l-ahbār*. Bayrūt, é. n., I. 303–304; Al-Qāhira, 1997, I. 365–366.

¹⁹ Al-Ġabartī, *i. m.*, II. 306 (a beiruti kiadásban), III. 138 (a kairói kiadásban).

²⁰ Magam 1995-ben vettem részt a Sayyida – ahogy a kairóiak csak röviden nevezik – ünnepségének utolsó napján, a Nagy Éjszakán (*lēla kebīra*), és akkor figyelhettem meg a megemlékezés-szertartásokon is a nők passzív részvételét mint nézőközönség és hallgatóság. Mások azonban részt vettek olyan szertartásokon is ezen az ünnepnapon, ahol a nők egyes csoportjai aktivizálták is magukat.

²¹ A *mawlid* szó az írásképet tükrözi, míg a szokásos egyiptomi kiejtés *mūlid*, még Kairóban is, jóllehet ez tulajdonképpen felső-egyiptomi kiejtést tükröz. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a közép- és felső-egyiptomi lakosság sokkal aktívabb ezeken az ünnepségeken, még ha többet kell is utazniuk, mint a kairóiaknak.

tek. A *rifā'ī* rend tagjai voltak, és a keleti-delta vidék egy kis falujából jöttek fel Kairóba. Melegen üdvözöltek, teával kínáltak. Elmondták, hogy családjukkal minden évben eljönnek ide a Sargitmiš mecsetbe, megünnepelni Sayyida Zaynab születésnapját, ennivalóval, főzőedényekkel, tüzelőfával és sátorral felszerelve. Azt is elmondták, hogy évente 4–5 ilyen *mūlid*on vesznek részt ugyanilyen módon, szerte az országban. Az asszonyok ugyan nem vettek részt a szertartáson, de körben ültek és figyeltek.”²²

(c) Az 'īṣāwī rend felvonulásai Algériában

Algéria egyik legnagyobb, máig is népszerű, működő szúfi rendje az 'īṣāwīyya (8–9. kép). A rendet Muḥammad bin 'Īsā al-Maġribī (megh. 1524-ben, Meknesben) alapította. A rend tulajdonképpen a 15. századi *ġazūliyya* rend leágazása. Az első azóta is fennálló rendházat (*zāwiya*) 1570-ben a török uralom alatt álló Algériában hozták létre tanítványai. A rend jellegzetessége a dicsversek hangos kántálása és az extázist elősegítő zenekíséret. A rend tagjai között nők is vannak, sőt, a sejkék között is találhatunk néhányat. A rend alapítójának évente megrendezett születésnap ünnepségeire Algírba, a fővárosba az ország minden részéből özönlenek a résztvevők, köztük sok nő. Ezek egy része a férjével jön, más része női csoportokban. A nők is részt vesznek az utcai felvonulásokban, maguk is zenélnek, énekelnek, majd délután és este, amikor kisebb csoportokban *ḍikr* szertartásokat tartanak, azokon is főszereplők lesznek.²³

8. kép Az 'īṣāwī rend utcai felvonulása Algírban *mawlid*kor

²² Biegman, *i. m.*, 111.

²³ Mindezt személyesen is volt alkalmam megfigyelni, amikor 1996-ban az algériai állami televízió egész nap közvetítette a rendalapító születésnap szertartásait.

9. kép Az 'īṣāwī rend tagjai a legrégebbi rendházuk előtt

(7) Egy női rendfőnök a 19. századi Algériában

A 19. század második felében az algériai el-Hāmil oázisban, a Szaharai Atlasztól délre, az algériai Szahara északi zónájában, létrejött a *rahmāniyya* rend egy jelentős központja, amelynek a szúfi rendháza, a *zāwiya* jelentős kisugárással rendelkezett egy hatalmas térségben. A rend helyi szervezete nagy vagyont gyűjtött össze, amelyet oktatásra, tudósok támogatására, szegények megsegítésére és egyéb jótékonyági célra használt fel a rendház alapítója és a rend helyi vezetője, Sīdi Muḥammad bin Abī al-Qāsim (10. kép). Róla kapta a nevét a rendház, az-Zāwiya al-Qāsimiyya. Elismert szent ember, misztikus és tudós volt. A rendházon kívül mecsetet, iskolát és könyvtárat is épített. Az iskolában sok száz tanuló hallgathatta az ide látogató jeles tanárokat és tudósokat. Az alapító szent 1897-ben halt meg, és utódjának már jóval korábban – mindenki meglepetésére – tanult, egyedül élő lányát, Zaynabot jelölte ki a rend élére és a nagy vagyon kezelésére. A francia gyarmatosítók eltűrték a rendház széleskörű tevékenységét és a kor Algériájában szokatlan prosperálását, mert több más szúfi renddel és intézménnyel ellentben nem tanúsítottak ellenállást a franciákkal szemben, sőt, Sīdi Muḥammad még azokkal szemben is békéltetően lépett fel, akik megpróbálták ellenállást szervezni. Halálakor azonban változott a helyzet. A franciák rosszallták a lánya kijelölését, és közvetlenül halála előtt rávették, hogy mégis unokaöccsét nevezze meg utódjának. Ennek ellenére a rend főleg férfiakból álló tagjai az eredeti választást hagyták jóvá, és mindenki meglepetésére 1897-től Zaynab volt a rendfőnök, haláláig, 1905-ig. Egyedül a

10. kép Sīdi Muḥammad bin Abī al-Qāsim sejk

franciák ellenezték, hogy női vezetése legyen a rendnek, félvén, hogy Zaynab majd nem tudja leszerelni a franciákkal szembeni ellenérzést.²⁴

A forrásokból ugyanakkor azt is megtudhatjuk, hogy a *rahmāniyya* rend által a 19. században kiadott okiratok (*iğāza*) említést tesznek a női tanítványok (*murīd*) részére kialakított speciális beavatási szertartásról (*talqīn*), amelyet férfi sejkek végeznek el. Más esetekben megengedték a szúfi nőknek, hogy más nőket beavassanak a rendbe. A beavatási szertartások többsége azonos volt férfiak és nők számára: meghatározott imák elmondása, a rituális tisztaság állapotának elérése, a renدهz való kapcsolódás szerződése (*'ahd*). Amikor azonban a szerződés megkötésének a szertartását férfi sejk végezte, akkor a férfi–nő közti kapcsolatok szabályait követték. Ennek értelmében amikor a sejk sorba állította maga előtt a nőket, akkor ahelyett, hogy rátette volna a tenyerét a női *murīd*ok tenyerére, hogy összekapcsolódjanak a hüvelykujjaik, mint ahogy ez a férfiakkal történt, a nő megfogta egy hosszú vászoncsík egyik végét, míg a renدهáz vezetője (*muqaddam*) a másikat. A férfi–nő közti testi érintkezés elkerülésének másik módszere az volt, hogy egy vízzel teli edényt tettek a vezető és az újonc közé. Mindketten belehelyezték a mutatóujjukat a vízbe, és csukott szemmel együtt mondták el az előírt imákat. Utána, akárcsak a férfiak esetében, a *muqaddam* titkos utasításokat sugott a rend új női tagjának a fülébe.²⁵

²⁴ Ennek a rendkívüli esetnek a részletes leírását, amikor a férfiakból álló szúfi rend vezetését közel egy évtizeden keresztül egy nő látta el, részletesen leírta Julia Clancy-Smith, *The House of Zainab: Female Authority and Saintry Succession in Colonial Algeria*. In: *Women in Middle Eastern History. Shifting Boundaries in Sex and Gender*. Ed. by Nikki R. Keddie–Beth Baron. New Haven, 1992, 255–274. Ld. még 'Abd al-Mun'im al-Qāsimī al-Ḥasanī, *Kitāb Zāwiyat al-Hāmil – maṣīrat qarn min al-'aṭā' wal-ḡihād*. El-Hāmil, 2011.

²⁵ Clancy-Smith, *i. m.*, 257.

*(8) Marokkói szúfi szokások a 20. században**(i) A tánc tilalma Marokkóban*

A tánc ellen sok helyen és sokan felléptek az iszlám világban, s ez a tendencia napjainkban csak erősödött. A táncellenesség legmélyebben a magrebi városi kultúrában érhető tetten. A férfiak és a nők közös tánca pedig egyenesen elborzasztónak tűnhet. Ezzel szemben a falvakban, és főleg a berberek között, a táncnak nagy hagyományai vannak. A városi szokásokhoz igazodni akaró szúfi rendek is tiltják a táncot, bár ez nem mindig sikerül.

Egy ilyen esetről írja Ernest Gellner, hogy az erősen széttagolt berber törzsek között élnek a szent emberek, lakhelyeik, majd sírjaik körül települések jöttek létre, amelyek búcsújárás színhelyei és vallási központok lettek. Ezek többsége ott jött létre, ahol a Középső-Atlasz és a Magas-Atlasz találkozik. Az általános marokkói táncellenes felfogás jegyében a szúfi rendházak elutasították a helyi berber törzsek szokásos táncát, amelyben férfiak és nők együtt vettek részt, és legalábbis a hatáskörükbe tartozóknak meg is tiltották. Két, egymással szoros kapcsolatban álló *zāwiya* volt ebben a térségben. Az egyik a Zāwiya Aḥmad, amelyik a rend alapító és központinak számító rendháza és a Zāwiya Temga, amelyik északra, a síkvidékhez és a városokhoz közelebb fekszik. A Zāwiya Aḥmadban azonban, miután előzőleg már megállapodott a két rendház vezetősége, hogy ezentúl szigorúan tiltani fogják a táncot, a rendfőnök fiúgyermekének megszületése alkalmából mégis hagyományos táncmulatságot rendeztek. Ennek hallatán a másik rendház, a Temga vezetői annyira fölháborodtak, hogy hét esztendeig tartó véres viszály kezdődött a „szent emberek” között, akik hagyományosan a békebíráskodást képviselik. Csak a környező, egyébként állandóan háborúzó törzsek közbeavatkozása tudta beszüntetni ezt az áldatlan testvérháborút.²⁶

(ii) A nők szerepe a ḥamadša szúfi jellegű marokkói testvériségben²⁷

A *ḥamadša* lazán szervezett vallási testvériség, amely külső formájában, szervezetében nagyban hasonlít a szúfi rendekhez. Tartalmilag abban különbözik, hogy fő célja nem az isteni közelség elérése, hanem a démon megszelídítése és a szellem fogságában lévő személy megszabadítása, gyógyítása.

²⁶ Ernest Gellner, Doctor and Saint. In: *Scholars, Saints, and Sufis. Muslim Religious Institutions in the Middle East since 1500*. Ed. by Nikki R. Keddie. Berkeley–Los Angeles–London, 1972, 321.

²⁷ Információimat a rendről a következő tanulmányból szereztem be: Vincent Crapanzano, The Hamadsha. In: *Scholars, Saints, and Sufis*, 327–348. Részletesebben ld. Uő, *The Hamadsha: A Study in Moroccan Ethnopsychiatry*. Berkeley–Los Angeles, 1973.

11. kép Eksztatikus tánc a szertartás folyamán

A *ḥamadša* rend kifejezés alatt legalább két rendet vagy alrendet kell megkülönböztetnünk, az *allāliyyīn*t és a *dġūġiyyīn*t. Ezek két szent, Sīdi ‘Alī és Sīdi Aḥmad Dġūġī követői voltak. A *dġūġiyyīn* rend tisztségviselői a kincstárnokok (*ḥzana*), akik a pénzt őrzik, a *moqaddam*, aki a helyi vezető és a *ḥalīfa*, az egész rend vezetője – ők egymást is ellenőrzik. Ezenkívül általában van két gondnoknő is, akik tisztán tartják a *zāwiyát*, és gondoskodnak a női résztvevőkről a szertartások alatt. Mindannyian végső soron a rend szellemi vezetője, a *mezwār*

alá tartoznak. A *zāwiya* bentlakói a *foqra* (szúfik), akik általában tizenöten vannak, és csak férfiak lehetnek.

Ezenfelül vannak a *zāwiya* állandó (látogató) tagjai, akiknek rendes polgári foglalkozásuk van, legtöbbször kézművesek és kereskedők, valamint hivatásos zenészek.

Végül az utolsó és legnépesebb csoport, amelyik kapcsolatban áll a *zāwiyával* a rend külső tagjainak, „Isten szerelmeseinek” (*muḥibbīn*) a csoportja. Őket nehéz körülhatárolni; idetartoznak azok a férfiak, nők és gyerekek, akik valamilyen módon vonzódnak a *ḥamadša ḥaḍra* szertartásokhoz és meglehetősen gyakorisággal látogatják azokat, amikor csak tudják. Lehet, hogy egyszerűen csak élvezik a látványt, hallgatják a zenét, vagy táncolnak a szertartás alatt.

12. kép Öncsonkító vérző fejű férfi a szertartáson, a külső körben nőekkel

13. kép Női díszítés a szertartásra

Transzba esnek, néha öncsonkítást hajtanak végre (11–13. kép), alamizsnát adnak a rendnek, hogy elnyerjék a szent áldását (*baraka*). Ha megkérdezik őket, „szerelmeseknek” vallják magukat, és így tartják őket számon rokonaik, barátaik és szomszédságuk is. Úgy tűnik, hogy többen vannak köztük a nők, mint a férfiak. Helyzetük azonban azonos a nők státusával más marokkói rendekben, vagyis nem lehetnek bentlakók.

A *zāwiya* kapui nyitva állnak minden pénteken mind a *foqra*, mind pedig a *muhibbīn* előtt. Azonban *ḥaḍrāt* nem tartanak itt, mert a *zāwiya* teljes padlóját szentek sírjai borítják. Néhány férfi látogatón kívül, akik adományokat adnak, elsősorban nők alkotják a látogatókat, akik azért jönnek, hogy elnyerjék a helyből áradó áldást. Ez úgy történik, hogy vagy a *moqaddam*, vagy az egyik bentlakó testvér elmondja a Korán áldást árasztó *fātiḥa* szúróját, és meghallgatják a bentlakók litániázását (*awrād*). Azonkívül, hogy kifejezésre juttatják odaadásukat a rend és szentjei iránt, és elhelyezik adományaikat, a nők általában kérnek is valamit: gyerekáldást, betegség vagy fájdalom megszüntetését, a házasságuk fennmaradását vagy egyszerűen csak jószerencsét.

A *zāwiya* bevételének nagy része azonban a családi szertartásokból származik, amikor felkérlik a *foqrát* és a *gita* zenészeket, hogy tartsanak esti szertartást (*līla*) a házukban, melynek keretében nevet adnak az újszülött fiúgyermeknek. A megbeszélte nap estéjén a *foqra* és a *gita* játékosok föl-alá masíroznak a ház előtt, hogy feltűnést keltsenek és felhívják a figyelmet a készülő eseményre. Az előadókat felhevült állapotban lévő férfiak, nők és gyerekek veszik körül, majd utánuk mennek a költségeket viselő férfi házába (14. kép). Amikor

14. kép *Ĥamadša* összejövetel, a nők csak a másik szobából nézhetik

mindenki bent van, a *moqaddam* elismétli a *fātihāt* a vendéglátóra és családjára. Valamennyi testvér leül az udvar egyik sarkába, miközben a házigazda ellátja őket és a többi vendéget. Miután a nőket is kiszolgálták, akik vagy egy oldalsó szobában ülnek, vagy a tetőn, a *moqaddam* vezetésével belekezdenek a testvérek a litánia (*ħizb*) recitálásába. Amikor befejezték, egy kis teaszünet után elkezdődik a megemlékezés-szertartás, amelyet tapssal, dobbal, esetleg gitárral kísérnek. Habár a *foqra* továbbra is ülve maradnak, de előre és hátra ingatják magukat egyre gyorsabban. Amint a *ďikr* szavait egyre gyorsabban ismétlik, mind a testvérek, mind a nézők egyre izgatottabbak lesznek. Az udvart szinte elönti a forró hullám. Az asszonyok a nyitott ajtajú, külön szobáikban vagy a tetőn elkezdnek hallelujázni (*zeġret/zaġarūt*) az izgalomtól.

A *ďikr* első, ún. forró részében a férfiak felsorakoznak egymással érintkezve, és recitálás közben révületre vágyva szívják be és fújják ki a levegőt. Néhány asszonyt is rávesz a *ďikr* dallam arra, hogy elkülönített helyükről az események középpontjába menjenek. Fel-leugrálnak kábulatukban és jobbra-balra dőlnek, a lábuk azonban egy helyben marad. A szertartásnak ezen szakaszában azonban senki sem vesz róluk tudomást.

A szertartás (*ħaďra*) során előforduló extázis még nem vad transz, de ez csak a bevezetője a későbbi vad „vonzásnak” (*ġidba*). Ez különbözik a férfiak és a nők esetében. A nők ugyanis sokkal mélyebben merülnek bele ebbe az állapotba, mint a férfiak, és sokkal szélsőségesebben viselkednek náluk. Ennek az oka az, hogy a nők sokkal könnyebben esnek transzba, és jobban el tudják magukat engedni, mint a férfiak.²⁸

²⁸ Crapanzano, *i. m.*, 338.

Amikor a férfiak recitációja véget ér, kezdetét veszi a *dikr* „hideg” része. Ez sokkal csendesebb és nyugodtabb, a táncszerű mozgás, egyéni, nem sorban történik. Ilyenkor sokkal több nő és gyerek táncol, különösen akkor, amikor kialszanak a fények.²⁹

A szertartás „hideg” része szünet és átmenet nélkül folyik bele a *gnāwiyyába*, vagyis amikor a fekete-afrikai *gnāwa* szertartások zenéjét használják fel, amelyet speciálisan a nők számára játszanak. Amikor bizonyos dallamok hangzanak fel a „hideg” rész alatt, a nők transzba esnek. Ez azonban nem elégti ki őket, ezért utána egy válogatott dallamrepertoárt játszanak el, egészen addig, amíg minden egyes nő meg nem találja az őt kielégítő dallamot. A *ḥaḍra gnāwiyya* a *gnāwa* táncra emlékezteti a jelenlévőket.³⁰

A *ḥamadša* szertartásai a külvárosokban sokkal inkább gyógyító jellegűek, mint az óvárosban (*medina*). Ennyiben hasonlók a *zār* szertartásokhoz,³¹ viszont lényeges különbség, hogy ezek nem kizárólag nők részére szolgálnak gyógyulásul, ezért közelebb állnak a *gnāwa* szertartásokhoz, mert azon is férfi dominancia van női segédlettel, viszont mégis szúfi rendnek tekintik magukat. Vannak nyilvános és magán jellegű szertartások (*ḥaḍra*). Az utóbbiban csak rövid ideig tartó, Istenről való megemlékezés kíséri a *ḥaḍrát*, utána közös étkezés következik. A transzba esés ugyanolyan módszerekkel történik, mint az óvárosban, de a nők sokkal szabadabban, kötetlenül vesznek részt a táncban. Egyes asszonyok nem ritkán órákon át táncolnak. Az is előfordul, hogy szándékosan kárt tesznek magukban. Bárki beléphet a házba, aki hallja a zenét. Így alkalmanként akár 70–75 ember is részt vesz a magánházban tartott összejöveteleken, akiknek közel a fele nő.³²

2. Šī'ita szertartások

Vallási ünnepek magánházban – Dél-Irak (Daḡāra, 1957)

1957-ben készült a leírás a dél-iraki šī'ita Daḡāra, egy Dīwāniyya megye legészakibb részén fekvő kisváros magánházában végzett, de nem családi jellegű, hanem közösségi hagyományos vallási szertartásairól.³³ A kitűnő tanul-

²⁹ Crapanzano, *i. m.*, 342.

³⁰ Crapanzano, *i. m.*, 343.

³¹ A *zār* szertartáson egy démon vagy szellem által megszállt hatalmába kerített személyt, elsősorban nőt, próbálnak meg kigyógyítani ebből a testi vagy lelki betegséget okozó állapotból.

³² Crapanzano, *i. m.*, 344.

³³ Elizabeth Warnock Fernea–Basima Qattan Bezirgan, Women's Religious Rituals in Iraq. In: *The Women of Karbala. Ritual Performance and Symbolic Discourses in Modern Shi'i Islam*. Ed. by Kamran Scot Aghaie. Austin, 2005, 229–241. A megfigyelést és leírást az a körülmény tette lehetővé, hogy az amerikai antropológusok maguk is dél-iraki származású asszonyok voltak.

mányból hat különböző női szertartással ismerkedhetünk meg, amelyek ugyan mind kizárólagosan nők részvételével zajlottak, ugyanakkor mindegyikben aktív szerepe volt a férfiaknak is, nem beszélve a beleegyezésükről.

(1) *Zakariás ünnepe*

Az ünnepséget egynapos böjt vezeti be. Magának az ünnepségnek a lényege a fogadalom: egy asszony valamikor az év folyamán megfogadta, hogy egy napot böjttől, és Zakariás napján ünnepséget szervez, ha teljesül a kérése. Erre az ünnepségre asszonyokat hív meg, a böjtot követő *fuṭūr*ra, szertartásos étkezésre (15. kép). A férfiak – férj vagy idősebb fiútestvér – feladata a bevásárlás, utána elmennek otthonról, nem vesznek részt az ünnepségen. Ez a házasságban élő vagy a házassági korból már kikopott középkorú asszonyok, lányok ünnepe. Kívánságaik között ilyesmik szerepelnek, mint szülők, gyerekek hazatérése, férj gyógyulása, egészsége, fiúsülés, a családi jövedelem gyarapodása stb.

(2) *Lányok böjtje* (ṣawm al-banāt)

Ezt az ünnepséget az iráni eredetű újévi vagyis a tavaszünnep, a *nowrūz* körüli napokban (március 21. előtt vagy után) tartják, és a pubertást elért fiatal, illetve az idősebb lányok vesznek rajta részt. Az összejövetel kiváltó oka az, hogy az egyik lány fogadalmat tett: ha kérése teljesül, az egynapos böjt után böjttől ünnepséget (*fuṭūr*) rendez rokon, ismerős és szomszéd lányok részvételével. (A fogadalom tárgya általában vagy a sikeres iskolai vizsga, vagy a kedvező férjhezmenetel egy unokatestvérhez vagy ismerős fiúhoz.) A találkozó előtt az anya elküldi a férjét, hogy vásárolja meg a szükséges dolgokat. A szertartás kellékei az ételeken kívül gyertyák, porított henna, szárított leban, aleppoi szappanrúd, egy vekni kenyér, dió és mindenek előtt egy új Korán, amelyből aztán felolvasnak az ünnepség során. Az étkezés, teázás és boldog ünneplés során egy másik lány is fogadalmat tesz, hogy ha teljesül a kívánsága, akkor ő is hasonló ünnepséget rendez, s ily módon egy ünnepségsorozat kerekedik ki belőle. Azt is lehet mondani, hogy ez alkalom a lányok összejövetelére, de jellemző módon vallási köntösbe öltöztetve.

15. kép Zakariás proféta „tála”. és „gyertyái”. Dél-iraki ünnepség

(3) *Al-'Abbās teája* (čäy 'Abbās)³⁴

Ezt a férjes asszonyok rendezték, ha úgy érezték, hogy fogadalmuk meghallgatásra talált Istennél. A sémája ugyanaz, mint a lányok ünnepsége, de itt esküvői ruhákba öltöztek az asszonyok, és egyéb ételek mellett hússal töltött kenyereket adtak a vendégeknek a böjtnap után (*hubuz laħm*). Itt is gyakori volt, hogy az ünnepségen egy másik asszony újabb fogadalmat tett, s így az asszonyok ünnepségei is egymást érték.

Egy nemrég megjelent könyvben, egy iraki orvosnő önéletrajzi írásában³⁵ ugyancsak leír egy hasonló ünnepséget, amelyet abból az alkalomból tartottak 1947-ben, hogy az anyja fogadalmat tett: ha hatéves lánya felvételt nyer

³⁴ Al-'Abbās ibn 'Alī (647–680) 'Alī ibn Abī Tālib, az első šī'ita imám és negyedik kalifa, és Fātima bint Hīzām al-Kilābiyya fia volt (akit csak úgy neveznek a šī'iták, hogy Ummul Banīn 'A Fiúk Anyja'). Al-'Abbās nagy tiszteletnek örvend a šī'ita muszlimok körében, mivel hűséges volt féltestvére, a második imám, Hūsayn ibn 'Alī iránt, és azért, mert jelentős szerepet vállalt a karbalāi csatában. Al-'Abbās ibn 'Alī az al-'Abbās mecsetben van eltemetve Karbalában (Irak), ahol mártírhalált halt a šī'ita felfogás szerint.

³⁵ Malika Salmān as-Sa'dī, *Ṭabība fī bilād ar-Rāfidayn*. Bloomington, 2014, 30.

16–17. kép Tea és sütemények az ünnepségen

az ad-Duhāniyya általános iskolába Bagdadban, akkor ezt megünnepli.³⁶ Így ír: „Édesanyám al-‘Abbās kenyeret osztogatott az ismerősöknek és a szomszédoknak, megtartva a fogadalmát, hogy ezt teszi, ha felvesznek az iskolába. Ez friss iraki kenyér volt, a belsejébe zöldségek voltak beleszavartva, mint például bazsalikom, menta, petrezselyemmel, kerti zsázsával (más néven borsikával) és pórégagymával ízesítve. Ehhez az emberek néha fehér sajtot adtak hozzá. Az emberek szokása az volt, hogy fogadalmakat tettek, hogy kérésük teljesülése esetén al-‘Abbās teája vagy al-‘Abbās kenyeré ünnepséget tartanak, amelyen nagy csoport asszony vett részt, teát ittak mindenféle töltött süteménnyel a fogadalomtevő házában (16–17. kép). Hasonló ünnepségeket tartottak, ha birka leölését fogadta meg egy asszony, és a húst osztották szét vagy ették meg közösen. Ugyancsak szokás volt fogadalmi ünnepséget rendezni a próféta születésnapján, amikor is a prófétát dicsőítő verseket szavaltak (az asszonyok), emellett iraki népdalokat énekeltek, és iraki ételeket és italokat fogyasztottak.”

(4) *Búcsújárás Salmān Pākba (ziyārat Salmān Pāk)*

Ez a falu 33 km-re fekszik Bagdadtól, az egykori szaszanida Perzsia fővárosa, Ktésziphón (arab nevén Ṭāq Kisrā) mellett (18. kép). Névadója a próféta perzsa származású társa volt, és szentként tisztelik mind a mai napig. Sírjának meglátogatása csoportos szertartás volt, asszonyok társultak és béreltek egy buszt, azzal utaztak az 1950-es években a városba (akkor még falu volt). Ezek a nők különböző problémáikra kerestek megoldást a látogatással, bajban voltak, elváltak, elhagyattak. Elsősorban rokonokból állt össze a csoport, és természetesen a gyerekeket is magukkal kellett vinniük. Ha útközben elment a busz egy nő

³⁶ Ebben az időben csak kevés lányiskola működött, és csak korlátozott számban tudtak felvenni diákokat. Az író apja egyszerű kereskedő volt, de négy gyereke – köztük három lány is – egyetemet végzett, ami abban az időben nagy ritkaságnak számított.

18. kép Salmān Pāk, az ókori Ktésziphón

mellett, azt is invitálták az utazásra. A sírnál imádkoztak, énekeltek, doboltak, ott étkeztek, és különböző kívánságaik teljesülése esetére fogadalmakat tettek. Ez a szertartás sem volt persze lehetséges férfi részvétel nélkül: nem csak a buszsofőr, de a zenészek is férfiak voltak.

(5) Husayn mártiromságának a gyászolása (ta'ziya), az 'āšūrā tíz napja során

Ez látszólag teljes mértékben férfiaknak való szertartássorozat, amelynek során a holdév első hónapja, a *muḥarram* első tíz napján kimutatják férfiasságukat és türeklenségüket. Ennek során a férfiak egyre keményebb és élesebb tárgyakkal, a végén kardokkal, vagdossák arcukat és mellüket, nagy nézőközönség előtt. Látszólag tehát nincs a nőknek funkciója benne, azonban ez nincs így. A nők szerepe abban van, hogy nézik és buzdítják elsősorban a fiatal férfiakat. A feleségek a férjeiket, az anyák a fiaikat, ugyanakkor a lányos anyák férjet keresnek a bátor és erős fiúk között lányaiknak.

(6) Szertartásos recitálás, „vallási szövegolvasás” (qurāye)

Az első holdhónap, *muḥarram* első tíz napján és a kilencedik, böjthónap (*ramadān*) alatt tartották Irakban minden este, a férfiak és a nők számára külön. A dolog érdekessége az volt, hogy a férfiak nem látogathatták a női szövegolvasási estéket, de a nők részt vehettek a férfiakéin – kívülről, megfigyelőként (19. kép).

19. kép Férfiak és nők elkülönítve imádkoznak

A szertartást a következőképpen lehet jellemezni, külön választva a férfi és a női részvétellel zajló eseményeket:

Férfi *qurāye*:

- nyilvános hely, zárt hely:
piac, községi vendégház (*muḏīfa*),
törzsi ház, esetenként magánház;
- rendes, de nem speciális ruha;
- mozdulatlanul hallgatják;
- passzív szerep;
- egyéni meditáció, csend;
- komoly, súlyos társadalmi alkalom;
- nincs előtte, utána látogatás.

Női *qurāye*:

- kizárólag magánházbán, lehetőleg
nyitott térben, az udvaron;
- különleges ruhák;
- aktív részvétel, sírás, lelkes reakció;
- mozgás, ruhatépés, aktív szerep;
- csoportos részvétel, zajongás;
- komoly társadalmi alkalom;
- előtte, utána sok látogatás.

(7) Férfiak és nők viselkedése a szertartásokon

Az előzőekhez jól kapcsolódik az a leírás, amelyet a tunéziai *marabout* szertartásokon figyelt meg egy tunéziai antropológus, Sophie Ferchiou.³⁷ Jelentős különbség van nemcsak a férfiak és a nők viselkedésében, hanem ruházatukban és – akárcsak Irakban – a szertartás céljára választott helyszíneikben is. Meg-

³⁷ Sophie Ferchiou, *Survivantes mystiques et culte de possession dans le maraboutisme Tunisien. L'Homme* 12 (1972) 47–69.

20. kép A kairói Sayyidnā Ḥusayn mecset

jegyzendő, hogy Tunéziában nem vesznek részt egymás szertartásain a férfiak és a nők.

Férfiak viselkedése:

- csöndben maradás;
- homályosság;
- zárt környezet;
- komolyság.

Nők viselkedése:

- zajongás;
- világosság;
- nyitott környezet;
- örömteliség.

Mindez azért oly meglepő, mert a mindennapi életben mindez fordítva van!

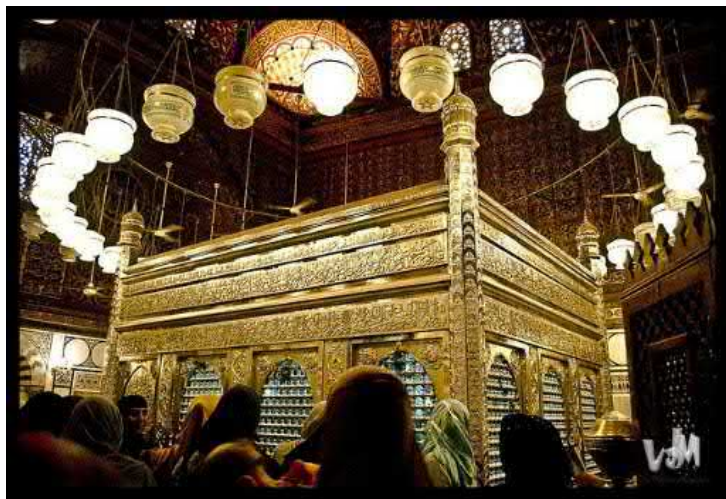
(8) „*Ahogy a férjnek tetszik ... (1919-ben)*”

Egy szunnita iszlámból vett realiztikus idézettel, regényrészlettel szeretném befejezni a nők muszlim szertartásokon való részvételéről szóló kétrészes cik-kemet. Nagīb Maḥfūz *Bayna l-Qaṣrayn* (A két palota közti út) című regényéből vettem ki a következő részletet, amely híres trilógiájának az első része.

Most rövid összefoglalásban mutatom be:³⁸

Amīna asszony egész életében vágyott arra, hogy elmehessen a kairói Sayyidnā Ḥusayn mecsetbe (20–21. kép), amelyik az egyik legfontosabb kegy-

³⁸ Nagīb Maḥfūz, *Bayna l-Qaṣrayn*. Al-Qāhira, é. n. Ez a történet a könyv 27–33. fejezetének rövid tömörítése.

21. kép A kairói Sayyidnā Husayn mecset, a mártír fejének feltételezett nyughelyével

hely és búcsújáró hely egész Egyiptomban, s a nők számára különösen nagy a vonzereje. Nem tudott azonban soha sem elmenni, mert bár csak száz méterre laktak a mecsettől, a férje megtiltotta neki, hogy elmenjen, sőt, az utcára sem léphetett ki, egyedül a néhány méterre lakó anyját látogathatta meg időnként – a férje kíséretében. Mikor aztán férje, as-Sayyid Aḥmad egy napra Port Szaídba utazott, 15 és 17 éves fiai rábeszéltek, hogy használja ki az alkalmat, és látogasson el a mecsetbe, ők majd elkísérik. A látogatás megtörtént, hatalmas lelki élményt jelentve az asszonynak, de a visszafelé vezető úton egy autó elütötte, és eltörte a vállát. Mivel hazatértekor a férje ágyban találta, be kellett vallania neki az engedetlenségét. A betegeskedés heteiben nem szólt semmit, de miután Amīna felgyógyult, a férje elkergette a házából. Nem vált azonban el az anyjához visszaköltözött feleségétől, s hetekkel később, amikor az egyik lányt megkérték egy fontos ember fia számára, akkor visszaengedte, mert az eljegyzéskor úgy illik, hogy az anya is ott legyen. A férj szigorát a „ház ura iránti engedelmesség” (*tā'at al-bayt*) iszlám jog által szentesített szabálya indokolta, amely azonban elsősorban nem vallási, hanem társadalmi előírás, akárcsak az anya jelenléte az eljegyzéskor. Mindkettő oka az egyéni becsület sérülése, s nem a vallás volt.

A férj lépését még a cikkem első felében említett, szigorú vallási ítéleteiről híressé vált Ibn al-Ḥāǧǧ is ellenezte volna, mert azt írta könyvében: „Ha az asszony vallásának ügyében kéri a férjtől, hogy kimehessen [a házból], akkor a férj kötelessége, hogy ezt megengedje. Ellenkező esetben a feleség a bíróhoz fordulhat jogorvoslásért.

Ez az irodalomból vett, de nyilvánvalóan a társadalmi valóságot jól tükröző példa is mutatja, hogy a nők mozgásterének és mozgásszabadságának a korlátozása elsősorban társadalmi és nem vallási kérdés. Ezt a művét Nagīb

22. kép Az al-Kāzimayn mecset Bagdadban

Mahfūz 1956-ban írta. 1980-ban beszélgetett Kairóban egy amerikai antropológus, Evelyn A. Early³⁹ egy régóta ismert család lányával, 'Azzával, aki az akkor elterjedőben lévő új irányzatnak megfelelően egyik pillanatról a másikra vallásos lett, arcfátyolt öltött (*muḥaggaba* lett), ha kiment a házból, és unokatestvérével együtt csatlakozott az akkoriban gombamódra szaporodó *gamā'a islāmiyya* egyikéhez. Ő mondta a következőket az antropológus nőnek: „A *muḥaggaba* nő köteles bizonyos előírásokat betartani, például azt, hogy engedelmességgel tartozik a férjének vagy az apjának. A Korán elbeszél nekünk egy történetet, miszerint egyszer egy férjnek el kellett utaznia, és meghagyta a feleségének, hogy amíg vissza nem tér, ne hagyja el a házukat. Azonban hamarosan jöttek hozzá emberek, és elmondták, hogy az apja haldoklik. Nem tudván, mit tegyen, elment a prófétához, és elmondta neki, hogy látnia kell az apját. A próféta erre azt tanácsolta neki, hogy kövesse a férje utasítását. Amikor az apja már a végét járta, az emberek megint eljöttek hozzá a hírral. Az asszony újra elment a prófétához, aki újra csak azt tanácsolta neki: »Kövesd a férjed utasítását.« Az asszony apja hamarosan meghalt, de ő nem ment ki továbbra sem a házból, férje parancsának engedelmeskedve. A lánya engedelmissége következtében az apa azonnal a Mennysországba került.” A történet egyetlen szépséghibája, amire az antropológus szerző nem jött rá, az az, hogy a Koránban nincs ilyen történet, ez csak egy prófétai hagyomány (*ḥadīṭ*) lehet, ha egyáltalán van ilyen, mert nem sikerült rábukkannom. Persze a történetnek nem is az az érdekessége, hogy honnan származik, vagy hogy hiteles-e, hanem az, hogy hogyan használták fel a lányok „átnevelésére”.

³⁹ Evelyn A. Early, *Baladi Women of Cairo: Playing with an Egg and a Stone*. Cairo, 1993, 121–122.

Befejezésül a korábban már idézett iraki orvosnő önéletrajzi könyvéből szeretnék pár sort bemutatni. A leírás hasonlít is, de kontrasztba is állítható az egyiptomi író leírásával:⁴⁰ „Édesanyám soha nem ment ki a házból – kivéve amikor minket, lányokat vitt el a nyilvános fürdőbe –, csak apám kíséretében, hogy meglátogassák nagynénémet vagy a bagdadi szent helyek⁴¹ valamelyikét. Ami pedig a bevásárlást illeti, piacra, üzletkebe mindig apám ment a kezdeti időkben, amikor még jól ment a családnak. Később szégyellte, hogy már nem tud olyan gazdagon vásárolni, és ezért minket, lányokat küldött le a közeli kis boltba.”

Women in the rituals of the Sufi and Shi'ite Islam

Tamás IVÁNYI

Sufi mystical rituals have always been more informal and open to visitors than the prescriptions of orthodox Islam. Thus leaders of Sufi or derwish orders have usually been more lenient as regards the participation of women in their gatherings either in an active manner, mixing with the men or as silent bystanders, present but not involved spectators outside male circles. During the Middle Ages in Mamluk Egypt women even could become leaders of Sufi groups and this extraordinary phenomenon was described in Algeria in the 19th century. This custom, not surprisingly, was made the subject of sharp criticism by some men of religion of the time. In Shi'ite Islam in Iraq and Iran, however, popular customs and female rituals have always been considered and accepted more leniently. Women, aided by their male relatives, regularly gathered many times a year and participated, although only as a benign public, in the greatest Shi'ite ritual of the Ashura.

⁴⁰ As-Sa'dī, *i. m.*, 36.

⁴¹ Az *al-'atabāi al-muqaddasa* kifejezés az olyan mecseteket jelenti, amelyekben a Próféta Házának egyik sírja, mauzóleuma található. Ilyen többek között a Kāzīmāyn mecset Bagdadban (22. kép).